

TÜRKÇEDE YARDIM SÖZÜ

KÖKEN BİLGİSİ VE KAVRAM ALANLARI

Mustafa ÖNER*

Özet

Genel Türkçede Nog. *yardam*; Tat. *yardem* ~ *yerdem*; Bşk. *yarzám*; Özb. *yârdam*; Uyg. *yardem*; Tü., Gag., Az., Kmk. *yardım*; Kırg. *cardam*; Kzk., Kklp. *jèrdem* biçimlerinde görülen sözün kökeni konusunda tartışmalar vardır. Makalede Türkçe *yardım* (< *yardam*) sözünün Karahanlıcadan beri bilinen yarı “yardım” sözüne dayandığı öne sürülmektedir. Ayrıca Türkçedeki ve diğer dillerdeki “yarım” ve “yardım” kavramları arasındaki anlam ilişkileri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: yardım, köken bilgisi, anlam bilgisi, Çağdaş Türk Lehçeleri.

Abstract

There are some conflicts about the Common Turkic word which means “help, aid”. This word is used in Nog. *yardam*; in Tat. *yardem* ~ *yerdem*; in Bşk. *yarzám*; in Özb. *yârdam*; in Uyg. *yardem*; in Tü., Gag., Az., Kmk. *yardım*; in Kırg. *cardam* and in Kzk., Kklp. *jèrdem*. In this paper, we suggested that the Turkish word *yardım* (< *yardam*) is comes from *yarı*, the word which was known since the Karakhanid period. Besides, we examined the semantic relationships between “help” and “half” notions in Turkic and other languages.

Key words: Turkish *yardım* “help”, etymology, symantic, Turkic languages.

0. Türkçe *yardım* sözü fonetik varyantları ile bütün Genel Türk Dili alanında çok yaygın biçimde görülmektedir: Nog. *yardam*; Tat. *yardem* ~ *yerdem*; Bşk. *yarzám*; Özb. *yârdam*; Uyg. *yardem*; Tü., Gag., Az., Kmk. *yardım*; Kırg. *cardam*; Kzk., Kklp. *jèrdem* (KTTS-4, 39) [Sevortyan, ESTYa-1989, 142].

1966 yılında R. Sızdıkova, A. Iskakov ve Ş. Sarıbaev’in yayıma hazırladığı *Kazak Tiliniñ Kıskaşa Etimologiyalık Sözdigi* içine Kzk. *jèrdem* sözünün etimolojisini

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi.

yazan Ebjan Kurışjanov *jar* “jêrdem, kömek, kolgabıs” + *dem* “demaluv, tınıs aluv” biçiminde iki sözün kalıplaşması olarak değerlendirir. Burada her iki sözün de Farsça *yâr* ve *dem* biçimleri karışık olarak verilmiştir (KTKES, 84-86).

Türkolojiye büyük etimoloji sözlüklerinden birini veren M. Räsänen de Türk yazı dilleri ve lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bu biçimleri Fars. *yârî* sözüne bağlamıştır (VEWT, 190).

M. Räsänen’in 1969’da yayımlanan sözlüğündeki bu görüşünün, 1971’de Eski Türkçenin anıtsal köken sözlüğünü yayımlayan G. Clauson tarafından da kabul edildiğini görüyoruz: G. Clauson sözün kökenini yine Farsça olmakla birlikte *yâr* “friend” biçiminde belirtmiştir (EDPT, 959).

F. Steingass’ın büyük Farsça sözlüğünde ise bu söz şöyle geçmektedir: *yare* “A friend; a certain friend; - *yârî*, Friendship, intimacy; assistance, aid; favour; power; the wifes of two brothers; two women engaged to the same man; arival wife. (Steingass, 1525). Yine “Farsça-Türkçe Lugat” bu *yârî* sözünü “1. Elti. 2. Yardım. 3. Dostluk” anlamlarıyla kaydetmektedir (Şükun, 2024).

Farsçadaki Türkçe ve Moğolca alıntılar için öncü çalışmayı hazırlayan G. Doerfer de bu etimolojiyi benimserken Türkçedeki *yardam* biçiminin Türkçedeki ekli biçimiyle tekrar Farsçaya geçtiğini belirtmektedir: *yârdum*, *yardam* < tü. *yardum*, *yardam* < pers. *yâr* ‘Freund’ mit tü. Suffix (TMEN-IV, 55).

Son olarak *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nü yazan Hasan Eren de *yardakçı* sözünü incelerken bunu *yardım* sözü ile birleştiren Jean Dénys’i eleştirmiş ve *yardakçı* “daha çok kötü işlerde yardımcı” biçimini Farsça *yârî-dih* biçimi ile açıklamıştır; bu sözlükte *yardım* sözü ayrıca ele alınmamıştır (Eren, 442).

Bizse bu bildiride Tü. *yardam* biçiminin yanı sıra, kökendeki *yarı* sözünün de Türkçe bir yapı olduğunu ileri sürmek istiyoruz.

1a. Türkçe *yarı* “yardım” biçimi dil tarihinde en erken Karahanlıca metinlerde görülmektedir. Örnek olarak *Kutadgu Bilig* metnindeki şu değerli ifadeler verilebilir:

KB-1474: *ölümdin kutulgu yarı yok bilin*
ölümke itingil kereking alın

(Ölümden kurtulmak için bir çare yoktur; bunu bil; ölüme hazırlan ve ancak bunun için lazım olanları al.)

KB 5494: *kanıkı mungar teggü işim ay er*
muni kılguca sen manga yarı bir

(Ey yiğit, bununla meşgul olacak insan nerede, bu işleri başarmak için sen bana yardım et.)

Bunun yanı sıra *Kutadgu Bilig*’den biraz daha geç bir metin olan Edib Ahmed Yügneki’nin *Atabetü’l-Hakayık*’ının baş kısmındaki (AH. 3-4) şu dua sözleri:

*senamu ayugay seza bu tilim
unarça ayayın yarı bir manga*

(Dilim senayı sana layık bir şekilde söyleyebilir mi; olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım et).

Karahanlıca özellikler taşıyan ve A. K. Borovkov'un XII-XIII. yüzyıla tarihlendirdiği Orta Asya Türkçesi Satıraltı Kur'an Tercümesi (*Tefsir*) de *yarı* "yardım" sözünün sık sık kullanıldığı bir metindir:

(...) *yarı yok mangar tangrı üskindin* "yardım yok bana Tanrı indinde"

(...) *yarı tilengler Tangrıdın* "yardım dileyin Tanrıdan" (Eckmann-1976, 331).

1b. Batı Türkçesinin eski metinlerinde de *yarı* "yardım" biçimi hep görülmektedir (bk. Tarama Sözlüğü, cilt VI, 4344):

Ger kılurısa sana aklın yarı

İşit imdi ol Yusuf peygamberi. (Şeyyad Hamza).

Çalap tañrı yarı kılurısa baña

Düzem şöyle kim kala gören taña. (Süheyl ü Nevbahar)

Aynı dönemde bu *yarı* biçimine dayanan *yarıcı* "yardımcı" sözü de kullanılmaktadır:

Didi tañrı olsun saña yarıcı

Ne sarp işüñ olursa oñarıcı. (Süheyl ü Nevbahar)

Yoktur anınla kimsenin işi

Yarıcısı Hak, erendir yoldaşı (Garibname).

1c. Bu Batı Türkçesi örneklerin hemen hemen çağdaşı olan Doğu Türkçesinin dil anıtı *Nehcü'l-Feradis*'te de aynı biçim geçmektedir (metinde kullanılan *yarı* transkripsiyonu aynen bırakıldı):

(...) *paygambarqa yarı üçün çıqmadılar* (NF, 71-8)

(...) *miskinlerke yarı bérürsen hiç sanga tangrı te'ala yamanlıq bermegey* (NF, 8-12)

1d. Mısır'da yazılan *İrşadü'l-Müluk* gibi Kıpçak anıtında da bu sözün geçmesi Türk dili alanında çok yayıldığını göstermektedir:

(...) *Tenri teala anıng köngül közini körer kılın, takı tengri angar yarı kılın* (İM, 2a-2).

(...) *eger ayıtsa yarı birgil manga hak birle tise, ayıtsa her bir kişi yarı birür hak birle* (İM, 21b-3).

1e. Eski Türkçe *yarı* “yardım” sözünün çağdaş Türk lehçelerinde kısaltmış biçimdeki yansımaları da gözlüyoruz: Yeni Uygur. *yar* “yardım” (Schwarz, 779).

2a. Bu *yarı* “yardım” biçimine paralel olarak *yarı* ~ *yarı* “yarım” biçimi de Türk dili yadigarlarında hep var olmuştur (bk. Tarama Sözlüğü C. VI., 4345):

Ey şah gerçi kulların yarı can kodun

İllâ gamınla can vere bir yâr-i cân kanı (Lâmii).

Felektir öyle mahkumun ki hurşidi kalur zahir

Eğer yarı gece bezminde lazım olsa ihzarı (Fuzuli).

2b. Tü. *yar-* “yarmak” fiilinin -ı /-i ekiyle yapılmış ismi olan *yarı* “yarım” biçimi Eski Türkçe *egir-* > *egri* “eğri”; *yaz-* “yaymak” > *yazı* “ova, düzlük”; *kal-* “kalmak” > *kalı* “artık, kalan kısım”; *tağ-* “takmak” > *tağı* “daha”; *adır-* “ayırarak” > *adri* “ayrık, çatallı”; *kaş-* “kavuşmak, yaklaşmak” > *kaş* (kaş) “ince, çatık” sözleri ile eş morfolojiye sahiptir (Kononov, §123; Tekin, §203; Erdal §3.118).

Buna göre *yarı* sözü *yar-* fiilinden “ikiye yarılmış, yarık; yarım” anlamlarına sahip olmuştur. Biz bu *yarı* “yarım” sözünün *metaforik* yolla “yardım” anlamına geçtiğini düşünüyoruz.

Böylece eski Türk toplumunda *yarlıka-* gücüne sahip Tanrının veya kağanın katkısıyla *yarı* “yarım” olan kişi oğlunun tamamlanması mümkündür. Yani *yarı* “diğer yarım” ve dolayısıyla mecazlaşmış (*metaforik*) anlamla “yardım” Tanrıdan gelir. [Bu konuyla doğrudan ilgisi olan ve başka bir çalışmada incelediğimiz *yarlıka-* < *yarlıg-ka-* “ihvan etmek”; *yarlık* < *yarı-lık* “bağış, ihvan; yarlık”; *yarlı* < *yarı-lı* “fakir” biçimleri üzerinde burada tekrar durmayacağız. bk. Öner-2004, 117-122; *yarı-lı* > *yarlı* “fakir” için ayrıca bk. Sevortyan, 143].

Tü. *yarı* “yarım” > *yarı* “yardım” anlam gelişmesi için Hint-Avrupa dillerinde “yarım” ve “yardım” kavramları üzerinden ilişkili olabilecek şu biçimler üzerinde de araştırma yaptık.

Buna göre İng. *half* ve Alm. *halb* “yarım” sözlerinin etimolojik kökenleri için Hint-Avrupa dillerindeki Ger. *halb*, Gotça *halbs*, Proto Ger. **halbas*, Eski İng. *healf*, Sanskrit. *kalpate* ve nihayet hipotetik Hint-Avrupa köken olarak *kelp* / *kolp* biçimleri verilmektedir (Barnhart, 461; Pinloche, 197; Kluge, 283; Oxford, 31).

Yine İng. *help* ve Alm. *hilfen* “yardım” sözleri için yaptığımız çalışmada; Eski İng., Eski Sakson. *helpan*, Eski Ger. *helfan*, Gotça. *hilpan*, Proto Ger. *helpanan* ve nihayet hipotetik Hint-Avrupa köken *kelb* / *kelp* biçimleri belirlenmiştir (Barnhart, 475; Pinloche, 218-219; Kluge, 302; Oxford, 209).

Bu kaynakların birbirine bağlamadığı bu Hint-Avrupa kökenleri *kelp* “yarım” ve *kelp* “yardım” arasında etimolojik birlik olduğunu düşünüyoruz; burada da tıpkı Tü. *yarı* “yarım” > *yarı* “yardım” biçimindeki gibi polisemik bir gelişme olmalıdır.

Buna ek olarak Arapça *nasafa* “ikiye bölmek, ayırmak” köküne dayanan *nısf* “yarım, yarı” kavramını ve buradan fiil gövdesi olan *insâf* “adil ve hakkaniyetli davranmak” biçimlerini bizim konumuz olan yarı “yarı” > yarı “yardım” anlam geçişi için karşılaştırmak mümkündür.

2c. Tü. *yarı* biçiminin yanı sıra Karahanlıcadan beri *yarı* “yarım” sözüne de rastlanmaktadır. Bu söz *Tefsir* metninde şöyle geçiyor: (...) *angar ol kim yarusını kodsâ* “onunki bıraktığının yarısıdır” (Eckmann, 334). Yine Karahanlıcadan biraz sonraki Doğu Türkçesi bir metin olan Nehcü’l-Feradis’te de şu örnekler görülür:

(...) *Bakarmen bir şahs bar, mehasini yarısı aq turur taqı yarısı qara turur* (Nehcü’l-Feradis, 54-16)

(...) *anı taqı kılıç birle urdılar, eyesinin yarısı kesildi* (Nehcü’l-Feradis, 135-169)

(...) *cümle malumning yarusını sangâ béreyin* (Nehcü’l-Feradis, 212-5)

2d. Bu Tü. *yarı* “yarı, yarım” biçimini de *yar-* “yarmak” fiiline bağlı bir isim olarak belirleyebiliriz.

2e. Tü. *yarı* sözündeki “yarım” > “yardım” anlam gelişmesi için Karahanlıca *yar-* fiilinin işteşlik çatısını oluşturan *yarış-* “yarı yarıya üleşmek, paylaşmak” sözü semantik karşılaştırma için bir veri sağlamaktadır (bk. *ol anıng birle tavar yarışdı* “o onunla malı yarı yarıya üleşti” Divanü Lugati’t-Türk-III, 72-17)

3a. Tü. *yardam* sözünün morfolojisi ise bu anılan *yarı* “yardım” kökeni üzerinde Eski Türkçeden beri tanıdığımız +da- / +de- fiil yapım ekiyle açıklanabilir: **yarı-da-* “yardım etmek” > *yarı-da-m* “yardım”. Ancak vurgusuz kalan dar orta hece ünlüsü düştükten sonra ortaya çıkan *yardam* biçimi *yarı* “yardım” kökeniyle ilişkisini koparmış gibidir.

Eski Türkçe anlamlarda belli bir kullanımı olan +da- / +de- isimden fiil yapma ekinin bilinen örnekleri şunlardır: *al-da-* “aldatmak”; *bağ-da-* “çelme takmak”; *iz-de-* ~ *iste-* “aramak, sormak”; *soñ-da-* “peşine düşmek, ardınca gelmek”; *ün-de-* “seslenmek” (bk. Erdal-1991, 455-458; krş. Öner-2006, 60-76: +da- / +de- yapım ekinin türevleri: Altun Yaruk: *bagdaşın-, iste-, istet-, künte-, ün-te-* // Kutadgu Bilig: *irte-, irtes-, soñda-, tılda-, ün-de-*; Camasname: *alda-, iste-* // Dede Korkut Kitabı: *alda-, bagda-, hırıldat-, iste-, yilten-*).

Böylece etimolojisi yapılabilecek bu **yarı-da-m* biçimini, Malov’un belirttiği Eski Türkçe *-dam* / *-dem*; *-tam* / *-tem* bitişli sözler arasına katabiliriz: *teñridem* ~ *teñritem* “bojestvo”; *birtem* “soverşenno, srazu”; *yintem* “edinstvenno, tol’ko” (bk. Malov, 188; 195; krş. Erdal, 68-70).

3b. Yukarıdaki örnekler gibi Tü. *yarı* “yardım” kökeninden gelişen *yarıda-* “yardım etmek” fiilinin en değerli kanıtı çağdaş Sarı Uygurcada belirlenmiş olan *yarda-* “yardım etmek” ve *yardas-* “yardımlaşmak” fiilidir (bk. Tenişev).

Ayrıca Dede Korkud Kitabı metninde 7 kez geçen *yarı* > *yarçı*- “ihsana nail olmak” fiilini de bu kökene bağlamak mümkündür (Ergin, 322). Bu fiilin morfolojisini ET. *tür* > *türçi*- “başlamak, türemek” ile karşılaştırabiliriz (bk. Arat, KB. İndeks, 480).

4. Bu bildiride ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

Tü. *yarı* “yardım” sözünün bazı kaynaklarda Fars. *yârî* veya Fars. *yâr* kökenlerine bağlanmasına karşı çıkılmış ve Tü. *yar-* “yarmak” > *yarı* “yarım” biçiminden soyutlanmış bir anlam (*metaforik*) kazandığı öne sürülmüştür. Bu “yarım” > “yardım” anlam gelişmesi için Hint-Avrupa dillerinin verileri de (İng. *half* ~ *help*) semantik karşılaştırma için kullanılmıştır.

Tü. *yarı* “yardım” kökenine dayanan *yarı-lı* > *yarlı* “fakir”, *yarı-lık* > *yarlık* “ihsan, bağışlama” gibi isim türevleri üzerinde yaptığımız çalışmanın sonuçlarından yararlanılmıştır.

Tü. *yarı* “yardım” biçiminin fiil türevleri olan *yarı-da-* > *yarda-* “yardım etmek” ve *yarı-çı-* > *yarçı-* “yardıma nail olmak” ele alınmıştır.

Tü. *yarda-* fiiline dayanan *yardam* “yardım” ve daha genç şekiller olan Özb. *yârdam*; Uyg. *yardem*; Tü., Gag., Az., Kmk. *yardım*; Kırg. *cardam*; Kzk., Kklp. *jêrdem* örnekleri Tü. *yardak* ~ *yardakçı* “kötü işlerde yardımcı” biçimiyle karşılaştırılmıştır.

Kaynaklar

- Arat R. R. (1951) *Atabetü'l-Hakayık*, İstanbul (AH).
- Arat R. R. (1979) *Kutadgu Bilig* –I, Metin, Ankara (KB).
- Arat R. R. (1985) *Kutadgu Bilig* –II, Çeviri, Ankara (KB).
- Arat R. R. (1979) *Kutadgu Bilig III*, İndeks (haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce) İstanbul: “TKAE. 47” (KB-İndeks).
- Atalay B. (1992) *Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi*, 3.baskı, Ankara: ”Türk Dil Kurumu yay.: 522”
- Barnhart, R. K (1988) *The Barnhart Dictionary of Etymology*, New York, 1988: “The H. W. Wilson Company”
- Clauson G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford (EDPT).
- Doerfer G. (1963) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen-I-IV*. Wiesbaden (TMEN).
- Eckmann J. (1976) *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapest.
- Erdal M. (1991) *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, vol.I-II, Wiesbaden.

- Eren H. (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Ergin M. (1963) *Dede Korkud Kitabı-II*, Ankara: “TDK” 322.
- Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi*, Almatı, I-X, 1974-1986 (KTTS).
- Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdüğü*. Frunze, 1984. (KrTTS).
- Kluge F. (1967) *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin: “Walter de Gruyter Co.”
- Kononov A. N. (1980) *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv*, Leningrad “Nauka”.
- Malov S. E. (1951) *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Teksti i İssledovaniya*, Moskva-Leningrad.
- Öner M. (2004) Yarlık Sözü Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 2004/ II, Ankara, 117-122
- Öner M. (2006) Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3, Sayı 1, Mak.7, 60-76.
- Pinloche A. (1930) *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Paris: “Librairie Larousse”
- Räsänen M. (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII. (VEWT)
- Schwarz H. G. (1992) *An Uyghur-English Dictionary*, Washington.
- Sevortyan E. V. (1989) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov*, Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi C, J i Y. Moskva: “Nauka” (ESTYa).
- Shnitnikov B. N. (1966) *Kazakh – English Dictionary*, London - The Hague - Paris.
- Sızdıkova R., Iskakov A., Sarıbaev Ş. (1966) *Kazak Tiliniñ Kısaşa Etimologiyalık Sözdigi*. Almatı (KTKES).
- Steingass F. (1977) *Persian-English Dictionary*. London.
- Şükun Z. (1944) Gencinei Güftar Ferhengi Ziya, İstanbul: “Maarif Matbaası”.
- Tarama Sözlüğü*, I-VIII Cilt, TDK. yay., Ankara, 1963-1977.
- Tatar tälñeñ añlatmalı süzlëğë*, III cilt, Kazan, 1977-1981 (TTAS).
- Tekin T. (2000) *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: “Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9”
- Tenişev E. R. (1976) *Stroy sarıg yugurskogo yazıka*, Moskva.
- The Oxford English Dictionary* (1970) Volume V, H-K: “Oxford”
- Toparlı, R. (1992) *İrşadü'l-Müluk ve ş-Selâtîn*, Ankara (İM).